

Ірина Павлова

ПЕРИФРАЗИ В СТРУКТУРІ ПРАВОСЛАВНОЇ ПРОПОВІДІ (СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

У статті обґрунтовано висновок: перифрази в проповідях – важливий елемент семантичної, структурної та функціональної їх організації.

Ключові слова: перифраз, проповідь, семантика, структура, функції.

Ирина Павлова

Перифразы в структуре православной проповеди (семантико-функциональный аспект)

В статье обоснован вывод о том, что перифразы – важный элемент семантической, структурной и функциональной организации проповедей.

Ключевые слова: перифраз, проповедь, семантика, структура, функции.

Iryna Pavlova

Periphrases in the Structure of Orthodox Sermon: Semantic and Functional Aspect

The paper focuses on the analysis of periphrases in orthodox sermons as elements of semantic, structural and functional organization.

Key words: periphrasis, sermon, semantics, structure, function.

Важливим елементом смислової та стилістичної організації тексту церковної промови є перифрази. Лінгвістичне поняття перифрази широке й багатопланове, а тому й неодноразово й неоднозначно оцінюване мовознавцями [див., напр., 1, 10, 11, 12, 16]. На сьогодні поки що не маємо єдиної й загальноприйнятої термінологічної дефініції перифрази, оскільки точно не окреслено обсяг цього поняття. Аналізуючи різні підходи до оцінки явища перифрази та досліджуючи конкретні описові звороти – перифрази конфесійного вжитку, нами сформульовано таке робоче визначення: **перифраза** – це мовно-мовленнєва одиниця з лексичним значенням, котра 1) може співвідноситися зі словом, словосполученням або реченням, 2) як правило, є вторинною номінацією особи, предмета чи явища з додатковою конотацією чи без неї, 3) вказує на їхні суттєві ознаки чи описує останні, 4) має спільні з ідентифікатором денотативні семи, 5) характеризується спектром стилістичних функцій.

Склад перифрастичних зворотів неоднорідний, тому виокремлюють кілька спеціалізованих різновидів їх: констатаційні перифрази, усталені перифрази, перифрази-фразеологізми, складені оніми, складені терміни, складені народні назви [17, с. 10].

Об'єктом дослідження стали констатаційні, фразеологічні перифрази, складені терміни та складені народні назви, оскільки вони є іманентною рисою церковної промови, як і текстів конфесійної сфери загалом, виявляють високу функціональну активність і мають важливе стилістичне призначення. Інші типи перифрастичних зворотів за спеціалізацією, звичайно, використовують проповідники, хоч і рідше, проте вони не мають такого семантико-стилістичного навантаження, як представлені для лінгвістичного обстеження. Між усіма спеціалізованими групами перифраз існує взаємозв'язок, спостерігаються перехідні явища. Варто зазначити, що констатаційні та фразеологічні перифрази в проповіді кількісно помітно домінують. Це зумовлюється як особливостями сфери функціонування, так і наскрізною ідеєю промов. Загалом же кількість перифраз залежить від типу проповіді, обговорюваної проблеми та особливостей ідіостилю промовця.

Перифрази різноманітні за значенням, структурою, основним призначенням у тексті. З огляду на це їх можна об'єднати в кілька значних за обсягом груп, які у свою чергу членуються на підгрупи.

Так, за значенням перифрастичні звороти церковних промов поділяються на найменування святих осіб:

– Бога-Отця: *Отець небесний; Творець (Сотворитель) життя; Творець (Сотворитель) усього видимого й невидимого; Джерело життя; Усдержитель світу; Цар усесвіту; Премудрий архітект, Той, хто приготував велику гостину на землі; Володар над володарями, Найвище добро і т.ін.;*

– Бога-Сина: *Творець (Сотворитель) світу; Усдержитель світу; Повнота Божества; Переможець світу; Найідеальніший аскет; Найвищий пастир, що життя своє покладає за вівці; Син Божий; Син людський (чоловічий); Новий (безгрішний) Адам; Мир нашої душі і под.;*

– Бога-Духа Святого: *(єдиний животворчий) Податель життя; Душа істини; Цар небесний; Скарб добра; Творець світу і т.ін.;*

– Божої Матері: *Пречиста Діва; живоносне Джерело всякого зцілення; живоносне джерело Христової науки й утіхи; Пресвітлий Рай; Цариця Неба і землі; Мати роду християнського і под.;*

– ангелів Божих: *вісники життя у гробі; вірні друзі; охоронці душ; захисники душі і тіла і т. ін.;*

– осіб біблійної історії, пророків, апостолів, інших святих, а також служителів релігійного культу: *апостоли – приятелі Господні; священики – духовні проповідники; Авраам – праотець Божого Сина; Іван (Іоан) – Предтеча Господній, славетний проповідник, останній старозавітний і перший новозавітний пророк; апостоли й пророки – благовісники Христової науки, Божі робітники і под.*

Це найчисленніша підгрупа, одиниці її постійно відтворюються, є відкритими структурами й становлять ядро, або основний фонд [там само, с. 14], перифрастичного складу конфесійної сфери. Ядерність їх зумовлюється тим, що ці перифрази активно використовувалися на різних етапах розвитку мови (зрозуміло, починаючи з часу входження в Українську історію християнства).

Другу підгрупу утворюють найменування людей. Вона неоднорідна за своїм складом і має два різновиди:

1) описові звороти, що ґрунтуються на релігійних догматах і мають загальний характер відображення: вірянин – *храм Божий*; люди – *Божя нива*; християнин – *живий храм Божий на живому камені Христі, мала нива божжа, малий світ*; чоловік – *образ Божий*; християни – *парості від лози виноградної*; діти – *лице Отця Небесного*; народи – *сім'я Отця Небесного і т.ін.* Із цього ряду окремо можна виділити перифрази – найменування частин людської природи: *душа – храм Божий, оселя духа Божого, іскра Божжа, вічний (живий, безсмертний) образ, відбиток триєдиного Бога; образ, призначений для пречудесної Небесної галереї; душі – Божі святощі; дитинство – ангельський вік; життя – виконання волі Божої і под.;*

2) перифрастичні звороти, які поєднують елементи конфесійного й світського характеру. Вони семантично конкретніші, мають певні просторово-часові межі, у плані функціонування помітно поступаються названим вище, оскільки проповідник сприймає людину лише як творіння Боже, постійно наголошуючи на цьому й утверджуючи як незаперечну істину у свідомості пастви. Однак, будучи особою суспільною, відповідним способом впливаючи на людей, служитель культу не може не реагувати на соціальні, історичні, культурні явища в окремій державі й у світі. Так з'являються описові найменування *найкращі діти України – козацтво; наш український геній –*

Т.Г. Шевченко; *новітні іроди* – атеїсти; *визнавці Божого Вчителя – Ісуса Христа* – українці; „*старший брат*” – Росія (росіяни) тощо.

У названій підгрупі чимало перифраз, що за своїм значенням мають однакові можливості для входження в ряд одиниць обох різновидів аналізованої підгрупи. До таких зворотів належать: *людина – найвища істота на Землі*; *діти – квіти життя, земні ангели*; *юність – краці дні кожної людини* і т.ін.

Четверта підгрупа об'єднує описові звороти – назви християнських культових атрибутів, у складі яких виокремлюємо такі найменування: *хрест – зброя Христової віри, прапор спасіння, найвищий прапор християнства, ознака любові Божої і всепрощення*; *віра – основа завіту Бога з Авраамом і його нащадками*; *заповіді – Закон Божий, дорога до Благодаті*; *молитва – уславлення Бога, подяка Богові*; *молитва (церковна) – виявлення спільності, братерства у Христі*; *свята – часи Церковної радості*; *Біблія – найсвятіша книга світу*; *піст – час милостині, час добрих справ, час жертв в ім'я Ісуса* і т.ін.

В окрему підгрупу можна виділити описові звороти релігійних свят, постів, днів тижня, пов'язаних із християнською історією: *Великдень – найбільше свято, Свято всіх свят*; *Різдво – щорічне свято приходу на світ Божого Дитяти, світле свято народження Христа*; *Благовіщення – безпосередній провісник свята Воскресіння*; *Великий Піст – мандрівка до Небесного Сіону*; *п'ятниця – день хресної смерті Спасителя* і т.ін.

Становленню християнства як світової релігії передувало чимало визначних подій Біблійної історії, котрі через свою значущість стали об'єктами перифразування: *Різдво Христове – найбільша радість*; *солодке світло, що вказало світові: існує один Бог, Творець Неба і Землі*; *Благовіщення – дивний величний мент, коли сталась велика тайна єднання Божої істоти з людською в єдину Боголюдську особу*; *Хрещення Христа – мент прийняття заклику і пророцького натхнення від Бога* і под.

У трьох різновидах християнських атрибутів неоднаковою є зовнішня виразність денотативних рис. Найокресленіше вона проявляється в денотатах свят (точніше, у референтах, бо йдеться про конкретні явища), прихованою виступає в референтах подій, оскільки її заступає саме перший різновид, проміжну ланку займають денотати загальних назв – їхня зовнішня невиразність урівноважується внутрішньою глибиною, до того ж вони є невід'ємною частиною двох інших.

П'ята підгрупа об'єднує описові звороти – назви *християнських чеснот*: *совість – голос Божий у людині*; *витривалість – діло ласки*; *любов центр Христової віри, найциріше золото християнства, цемент Церкви Божої, дорогий пахучий бальзам*; *побожність – аромат пахучого бальзаму, цариця всіх чеснот* і под.

Шоста підгрупа – перифрастичні назви християнських пороків: *гріх – головна перешкода в наближенні до Бога*; *багатство (матеріальне) – корінь усякого гріха й беззаконня*; *гордість – джерело безвір'я, грабування Божого добра* та ін.

Сьома підгрупа – перифрази – назви *місць перебування духовного чи земного світу*: *Небо – місце нашого призначення, кінцева мета подорожі*; *рай – країна вічної весни, країна щастя, країна нев'янучої краси*; *Україна – наша земна Батьківщина, тихий земний рай*; *Земля – долина сліз*; *церква – Божя оселя, Божя будівля, царство Небесне, царство світла і волі*; *СРСР – „червоний рай”* і т.ін.

Слова-ідентифікатори порівняно з перифразами загалом мають сталий, постійно відтворюваний у конфесійній сфері склад, хоч усталеністю характеризуються, звичайно, назви з релігійною семантикою, оскільки вони – невід'ємна риса проповіді, їх уживання детермінується жанром останньої. Кількість описових зворотів таких ідентифікаторів постійно збільшується. Що ж до перифраз, які увійшли в духовну царину людського буття ззовні, із світського життя, то їхні квантитативні та квалітативні характеристики, а також названі ознаки тих одиниць, які підлягають перифразуванню, завжди коливаються в

межах проповідей одного автора й у церковних промовах узагалі. Неоднорідність як перифрастичних зворотів, так і ідентифікаторів зумовлюється кількома чинниками: мовленнєвою ситуацією (поява досі не обговорюваних тем і не розв'язаних проблем, що пов'язуються з розвитком суспільства й людини), особливостями світобачення автора, його талантом мовця-проповідника, рівнем освіченості, життєвим досвідом, характером, загальною культурою, національністю тощо.

Загалом перифрази вкладаються в запропоновану тематичну класифікаційну схему, незважаючи на її умовність, однак з-посеред різноманітності описових зворотів виленовуються, хай і не завжди виразно (залежно від оцінки значущості денотата проповідником), перифрази до лексичного словосполучення українська мова. Перифрастичні звороти цього типу об'єднують в окрему підгрупу. До найпоширеніших і в релігійній мовній практиці, і за конфесійними лінгвOMEжами належать такі одиниці: *рідна мова, мова рідного народу, основа духовного життя нації, душа народу, мова неньки України* і т.ін Проте проповідницька спадщина митрополита Іларіона (І.І. Огієнка), зокрема цикл його казань під загальною назвою „Навчаймо дітей своїх української мови!”, значно розширила перифрастичне поле аналізованого номена. Перифрази Іларіона яскраві, вони виявляють майстерність проповідника, ученого-філолога, історика, поета та найголовніше – його патріотизм: *мова наших батьків і прабаб'яків, дідів і прадідів; мова того народу, із якого ми колись вийшли; найголовніша основа існування народу, як окремої нації, основа нашої Віри; основа нашої Церкви; основа нашої історії; основа нашої культури* та ін.

Ці й подібні до них перифрази, виявляючи ставлення автора до описуваного явища, ще й характеризують проповідника як тонкого знавця людської психології. Загальновідомо, що поезія може найглибше проникати в усі тайники душі, зворушувати найтонші її струни. Тому й уводить митрополит Іларіон перифрастичні звороти в поетичні рядки: *Глаголе Вишній, рідна Мово! Ти серце і душа народу, Ти вічний Голос наш Господній, Ти пісня Райська Херувима, Ти дзвін величний всенародний, Стіна Святині незборима!* [4, с. 17]

Однак зауважимо: така увага до української мови – явища матеріального й духовного порядку – є більше рисою ідіостилю церковного промовця, ніж загальною тенденцією, хоч заслуга І.І. Огієнка в тому, що уведені ним нові номени минають стадію оказіональності й відразу вливаються в стихію загальнономовності.

Наступна група перифраз – описові звороти, в основі об'єднання яких лежить їх спеціалізація. За цією ознакою в плані функціонування найвиразнішими є підгрупи:

а) констатаційних перифраз: *Син Божий* – Ісус; *Мати Божя* – Марія; *Творець усесвіту* – Бог; *український поет* – Т.Г. Шевченко; *вежа, на якій висять дзвони* – дзвіниця; *Патріарх Київський і всієї Руси-України* – Святійший Філарет та ін.;

б) усталених перифраз: *прапор християнської віри* – хрест; *Світло світу* – Ісус; *Мати роду християнського* – Марія; *країна вічної весни* – рай; *Новий Адам* – Христос; *з року в рік* – постійно; *від колиски до горбу* – упродовж усього життя та ін.

Порівняно нижчу продуктивність у церковних промовах мають перифрази-фразеологізми (в). Найуживанішими з-поміж них є такі: *хліб насущний; наріжний камінь; авгієві стайні; гадаринський біснуватий, гадаринські свині* та ін.

Ці й подібні до них перифрази-фразеологізми в релігійно-культовому середовищі помітно вирізняються своїми семантико-функціональними особливостями. Незважаючи на високий ступінь абстрагування у світській мовній практиці, фразеологізми такого типу в проповідях, як правило, ідентифікуються конкретним денотатом, що робить їх паралельно й одиницями підгрупи усталених перифраз: *наріжний камінь* – ап. Павло; *хліб насущний* – Христос та ін. Помічено й випадки, коли абстрагування дорівнює нулю й

мовна одиниця є вільним словосполученням. Зазвичай це спостерігається, якщо фрагмент фіксує розповідь про події, явища, предмети з міфів чи Біблійної історії, назви яких ще не стали узагальненими номенами, а отже, не набули ознак відповідної підгрупи. Поліфункціональність словосполук, зазначених і подібних до них, зумовлюється актуалізацією в конкретній ситуації тих чи тих сем, які, виокремлюючись зі складу семени компонентів, уходять в актуальний смисл одиниці. Так, словосполука *хліб насущний*, що в проповідях виступає в кількох номінаціях, включає чотири семени. Три з них розкривають значення слова *хліб* („харчовий продукт, що випікається з борошна”; „їжа”; „що-небудь основне, найнеобхідніше для існування людини (а) духовного, б) матеріального”), одна – слово *насущний* („який має важливе життєве значення, украй необхідний для існування (а) духовного, б) матеріального”). У кожному окремому випадкові залежно від ідентифікатора, який сприяє активності тієї чи тієї семени під дією умов відповідного текстового масиву, словосполучення, зберігаючи узагальнювальну сему „найнеобхідніше для існування”, одержує нові семантико-функціональні видозміни. Перифраза *хліб насущний* з ідентифікатором Христос актуалізує в обох компонентах і в описовому звороті загалом сему „атрибут духовного світу”, яка, хоч і домінує, однак співіснує разом із семою „атрибут матеріального світу”. Такий семантичний симбіоз зумовлюється, по-перше, властивостями денотата ідентифікатора, який є невід’ємною частиною як духовного життя, так і матеріального, а по-друге, особливостями слова *хліб*, що денотатами у своїй основній і ряді похідних спеціалізацій належить до елементів матеріального життя. Зрештою, саме денотативні характеристики слова *хліб* як основного продукту для життєдіяльності тіла визначили його участь у перифразованій назві основної їжі й для життєдіяльності душі. *Хліб насущний* використовується й у прямому значенні у функції розгорнутої назви відповідного харчового продукту, у якій виокремлюються конотативні мікроелементи у структурі денотативного макроелемента. *Хліб насущний* служить усталеною перифразою й для слова *їжа*, вона, до речі, у свій семантичний простір уключає й значення лексеми *хліб*, яка щодо зазначеного номена є гіпонімом. У його ролі може виступати й гіперонім *їжа* в ряду видових назв, підпорядкованих родовій. Однак, незважаючи на існування більш чи менш конкретних слів-ідентифікаторів, сполучення *хліб насущний* у культовій практиці все ж частіше функціонує як узагальнена назва найнеобхіднішого для земного життя людини й виступає в конкретному мовному оточенні то як усталена перифраза, то як перифраза-фразеологізм: *У щоденній молитві Господній, якої навчав нас Сам Син Божий, так молимося: „Хліба нашого насущного дай нам сьогодні...”. Тим насущним хлібом, якого просимо в Бога за життя є їжа, одежа, здоров’я, сонце, роса небесна, поле, наша хата і всі інші достатки, які дає нам світ. Ми просимо всіх тих дарів, бо потребуємо їх для життя земного... [15, с. 149]; Бог створив людину з душею і тілом, яке потребує для свого існування хліба насущного. Він навіть заповів молитися так: „Хліб наш насущний дай нам сьогодні” [15, с. 149].*

Оскільки описовий зворот *хліб насущний* поєднує у своєму значенні протилежні начала (духовне і матеріальне), які діють в одному випадку синхронно в тій самій перифразі (один ідентифікатор) або в різних перифразах із тим самим лексичним вираженням, то можна констатувати явище енантіосемії, що в проповідях має високий ступінь продуктивності.

Наступну групу широкоживаних перифрастичних зворотів утворюють складені терміни й народні складені назви: *Різдво Христове; Різдво Пресвятої Богородиці; Воздвиження Чесного Хреста; Богоявлення Господнє; Новий Заповіт; Старий Заповіт; Православна Церква; Символ віри, Таємна вечеря; Суд Божий; Зелені свята; Теплового Олексі та ін.*

Особливістю одиниць цього класифікаційного об'єднання є те, що вони можуть розвивати в собі значення констатаційних перифраз (*Ісус – Син Божий, Марія – Мати Божжа*), усталених перифрастичних зворотів чи перифраз-фразеологізмів або ж виступати в ролі ідентифікаторів описових зворотів тих чи тих спеціалізованих груп.

Для світських перифраз за спеціалізацією мовознавці виділяють ще й групу складених власних назв (складених онімів), які є „постачальниками фразеологічних (*усталених – виділення наше*) перифраз” [16, с. 29]. Проте в релігійно-культурній мовній практиці майже всі одиниці підгруп констатаційних, фразеологічних перифраз, складених термінів і народних складених назв – складені оніми. Тому об'єднання останніх в окрему групу, на нашу думку, є недоречним.

Усі без винятку перифрази мають складну семантичну будову, яка досі ще не стала предметом глибокого наукового обстеження.

Рекомендації М.М. Копиленко та З.Д. Попової, дані з приводу дослідження значень фразеосполук, можна застосувати й для дослідження семантичних особливостей описових зворотів усіх спеціалізованих груп: „...з'ясування необхідності використання сполучень лексеми замість одиначної лексеми для вираження відповідного смислу повинно спиратися на аналіз семемного складу значень фразеосполук” [5, с. 27].

Відібраний фактичний матеріал неоднорідний за складом семем, зокрема, перифрази мають такі семемні поєднання:

- Д1Д1: *Син Божий – Ісус, Мати Божжа – Марія, охоронці душі – ангели, Предтеча Господній – Іван;*
- Д1Д2: *сім'я Господа – народи, прапор християнства – хрест;*
- Д2Д2: *справжній храм Божий – християнин;*
- К1Д1: *корінь гріха – багатство, цемент Церкви Божої – любов, Цар*
- (Д1К1) *усесвіту – Бог, Господар рабів – Бог;*
- К1К1: *Світло від Світла – Ісус, лоза виноградна – Христос, парості лози виноградної – християни, живиносне джерело – Діва Марія і т.ін.*

Аналіз перифраз з денотативними семемами (Д1, Д2) свідчить, що їх компоненти вжиті в прямих і похідних номінативних значеннях (назва Д1 шляхом переносу повторно використовується для семем Д2). Як правило, у проповідях описові звороти такого типу частіше мають конкретний одиничний ідентифікатор, тому абстрагування проходить не в напрямку типізації явищ, предметів, що стоять за кожним із них, а в напрямку створення цілісного варіанта назви, завдання якого – точна ідентифікація. Як зазначає Н.І. Базарська, „у формуванні значень перифраз, що своїм денотатом мають одиничний, конкретний об'єкт, відчувається своєрідний „ефект спіралі”, абстрагуючись від конкретних значень компонентів, у результаті семантичних процесів, котрі супроводжують їх взаємодію, перифрази формують нове значення, що розпізнає знову ж таки конкретний об'єкт” [2, с. 133].

У випадку ж із перифразами, які в ролі ідентифікатора мають збірний денотат, абстрагування, навпаки, відбувається в бік їх типізації, причому ступінь абстрагування неоднаковий для різних категорій узагальнених номенів: у слів із конкретними значенням він значно нижчий, ніж у подібних одиниць із абстрактною семантикою.

Формування значення перифрази пов'язується з так званним процесом прирощування смислу, під час дії якого в результаті активного взаємовпливу компонентів описових зворотів актуалізуються потенційні семем, вони відіграють суттєву роль у розвитку значення слова чи словосполучення та утворення переносних значень. З потенційними семемами співвідносяться імпліцитні елементи семем, чия функція зводиться до збереження цілісного значення перифрастичного звороту й одночасного продукування прирощеного смислу. Виразність останнього залежить від особливостей денотата, ступеня

його конкретності й унікальності. У перифразах Д1Д1 прирощений смисл забезпечується імпліцитними елементами, що повністю входять у значення описових зворотів: *Творець світу* – Бог, *Третя Особа Божя* – Дух Святий. Перифрази Д1Д2, Д2Д2 лише частково експлікують імпліцитні елементи значення компонентів. Зберігаючи тотожний з ідентифікаторами понятійний комплекс – загальне сигніфікативне значення, описові звороти в той же час, завдяки різноманітності семантичних відтінків у кожному конкретному випадку, виразніші в плані значення: *Скарбник усього доброго, Захисник душі* – Дух Святий. Тотожні за своїм загальним функціональним призначенням – розпізнати об'єкт, перифрастичні звороти разом з тим оперують неоднаковими за смисловою насиченістю й активністю у формуванні нового, перифрастичного, значення семантичними одиницями. У перифразах, значення яких формують конотативна й денотативна семема (К1Д1, Д1К1), роль опорного компонента – носія категоріальних рис звороту виконує семема К1. Семема ж Д1 за своїм призначенням подає орієнтири для розпізнавання об'єкта. Перифрази такого типу завжди образніші. Це забезпечується семантичним зсувом в опорному компоненті, що, однак, не перериває мотивованого зв'язку з денотативною семемою. Семантичний зсув виникає внаслідок розширення меж лексичної сполучуваності відповідних слів. Значущість і виразність обстежуваних перифраз залежить від вибору опорного компонента, кількості й характеру потенційних сем у його структурі та від умілої їх актуалізації.

Між семемами обох семем відбувається взаємодія і взаємовплив. Потенційні сем конотативної семема актуалізуються під впливом відповідних сем денотативного елемента. Це робить опорний компонент відповідно опосередковано експлікованим, а компонент, який визначає подібну експлікацію, – безпосередньо експлікованим. Проте, незважаючи на різний статус компонентів К1 і Д1, вони однаково значущі з огляду на мету їх поєднання.

Перифрастичні звороти з конотативними семемами в церковних промовах обмежуються використанням перших конотативних одиниць (К1), які в мовленні реалізують конкретно-чуттєвий образ денотативної семема. Подібні перифрази емоційно насичені, семантично окреслені, із вираженим прагматичним елементом у структурі значення: *квиток у небесну мандрівку* – Свята Сповідь, *лікар хворих* – хрест, *Сонце весняне* – Христос. Продуктивність уживання таких зворотів залежить від особливостей проповідницького дару й виняткового мовного чуття священнослужителя. Зміст кожної з лексем перифрази є опосередковано експлікованими, оскільки розкривається тільки в перифрастичному звороті. У структурі обох компонентів спостерігаються семантичні зсуви, що, однак, не заважає перифразі реалізувати функцію розпізнавання. Проте із збільшенням семантичного зсуву зменшується можливість точної ідентифікації об'єктів за межами релігійної сфери.

Своєрідність перифрастичного значення визначає важливість імпліцитних елементів. Їх значущість зростає в міру послаблення емоційно-оцінного навантаження перифрази.

Поряд із неоднорідністю внутрішньої будови перифрази мають неоднорідну і зовнішньо-структурну організацію. Виділяємо такі структурні моделі описових зворотів:

„слово + слово”:	<i>новозавітний жертовник</i> – хрест, <i>власність Божя</i> – Церква, <i>живий храм</i> – християнин, <i>Князь світу</i> – Бог;
„слово + лексичне словосполучення”:	<i>оселя Духа Божого</i> – душа,
(„слово + складений термін”,	<i>джерело вічного щастя</i> –
„слово + складений онім”,	Воскресіння Христове,
„слово + усталена перифраза”,	<i>благовісники Христової науки</i> –
„слово + констатаційна перифраза”)	апостоли й пророки; <i>дари Отця Небесного</i> – таланти.

У функції „слова” найчастіше виступають іменники із власне предметним значенням чи віддієслівні субстантиви, які доволі часто мають при собі образне означення, що через свою активність і закріпленість за відповідними одиницями стало постійним епітетом, матеріалізувавши актуальні семи „слова”, і спровокувало виокремлення моделі.

„(постійний епітет + слово) +
лексичне словосполучення”:

*перший пророк Нового Завіту,
останній пророк Старого Завіту –
Іван (Іоан); Пресвята, Пречиста,
Препоблагословенна Славна Владичиця
Небесного й земного царства –
Богородиця.*

Продуктивною є і модель „епітет + слово”, де образне означення виконує ті ж функції, що й у вищезазначеній структурі:

Стражденна Мати, Пречиста Мати – Марія,

Премудрий архітект – Бог, Святий Син – Ісус, Великий Визвольник – Христос.

Частовживаними є моделі перифраз, у яких поєднуються одиниці тих чи інших спеціалізованих підгруп з відповідними семантико-структурними видозмінами у їхньому складі. Оскільки перифрази з будовою „постійний епітет + слово” виділяємо як самостійний структурний різновид, що за спеціалізацією входить до групи усталених перифраз, то модель „(постійний епітет + слово) + лексичне словосполучення” зараховуємо до моделі

„перифраза + перифраза”:

*живий храм Божий на живому камені
– Христі – християнин, від коліски до
могили – упродовж життя, наріжний
камінь Божої оселі – Христос.*

Функціонують у проповідях і перифрастичні звороти, тотожні за структурою зі складнопідрядними реченнями з підрядними присубстантивно-атрибутивними. Вони, хоч і представлені спорадично, проте для точної ідентифікації об’єктів мають виняткове значення:

той, що має державу смерті – диявол; дивний величний мент, коли сталась велика тайна єднання Божої істоти з людською в єдину Боголюдську особу – Благовіщення (подія); молодець, що шукає загублену віцю – Син Божий.

Прикметною рисою перифрастичного складу конфесійної мовної практики є часте використання в ролі слів-ідентифікаторів констатаційних перифраз, зрідка усталених: *Цариця Неба і Землі – Божя Мати, Голова Церкви – Спаситель світу, Найвищий Суддя – Син Божий.*

Описові звороти настільки багатогранне мовне явище, що критерії їх об’єднання в окремі групи, поділ на підгрупи, звичайно, не обмежуються зазначеними вище. У пропонованому дослідженні представлено лише найуживаніші класифікаційні групи, їх одиниці є найвиразнішими в церковних промовах.

У перифрастиці, як і в лексиці та фразеології, існують системні зв’язки між одиницями: „...знання цих системних відношень допомагає вирізняти перифрази як у синонімічних рядах, так і в протиставленнях, а це сприяє доцільному використанню тієї чи іншої перифрази в акті мовлення, тобто сприяє підвищенню культури мови” [16, с. 45].

Найпоширенішими є синонімічні зв’язки. Одиниці, що вступають у такі зв’язки, неоднорідні за будовою, спеціалізацією, стилістичним забарвленням, ступенем семантичної близькості на синонімічній осі. Перифрази в проповідях стосуються переважно онімів, а це накладає відбиток на їхні семантичні ознаки та кількість. Чим актуальнішим для мовців є об’єкт, позначуваний власною назвою, тим більше перифраз синонімів вона має: *Бог – Творець світу, Владика Неба і землі, Отець Небесний, Джерело*

життя, Князь світу; Ісус – Визвольник людства, Лікар душ, Мир душі, новий Адам, Син Божий, Переможець страждань, Корінь християнського життя і под. Необмежений ряд синонімічних перифраз мають і назви основних атрибутів віри (хрест, Служба Божа, молитва і под.). Основна мета використання синонімів-перифраз – уникнути повторення того самого мовного елемента й унести в текст проповіді додаткову інформацію про об'єкт. Серед описових зворотів виділяють перифрази-синоніми за денотатом, що називають „одне явище різними способами” [13, с. 59]: *країна вічної весни, країна нев'янучої краси, країна щастя (рай)*, та перифрази-синоніми за сигніфікатом, які щодо кількості мають значні переваги. Вони називають різні відтінки того самого явища: *Цар Небесний, Душа істини, Податель життя, Скарбник добра (Дух Святий)* та ін. Поглиблюють і увиразнюють зміст оповіді перифрази-антоніми. В антонімічні відношення вступають ті перифрастичні звороти, у яких антонімічними є слова-ідентифікатори. Чим більше перифраз-синонімів має слово, тим більшою буде кількість симетричних чи асиметричних пар: *долина сліз (земля) – країна щастя (Небо (рай), Царство Небесне (рай) – вічний вогонь (пекло), Охоронець душ (Христос) – губитель душ (диявол)* і под.

У текстах проповідей перифрази часто використовуються проповідником у ролі елементів стилізованих фігур (антитези, градації тощо). Однак нерідко описові звороти самі є стилістичними фігурами й виконують важливі функції підкреслення актуального смислу слова-ідентифікатора. Найактивнішим з таких є оксюморон: *земні ангели (діти), земний рай (Україна), Діва-Мати (Марія)*, зрідка трапляється семантично й стилістично виправдана тавтологія: *творець усіх земних творінь (Бог), Свята сила всіх святих (Марія)(за Т.Г. Шевченком), з давніх-давен (здавна)* тощо.

Поєднання протилежних за змістом понять, що творять нове уявлення перифразою-оксюмором, зумовлюється особливостями об'єктів, назви яких перефразовуються, їх суперечливою природою. Між семемами компонентів перифраз існують відношення семантичного неузгодження. У перифразі *земні ангели* компонент *земний* стосується планети й місця життя та діяльності людини, компонент *ангели* означає надприродних істот. Явище семантичного неузгодження спричинює перебудову семного складу компонентів описового звороту. Так, прикметник *земний* втрачає сему „гріховність”, натомість актуалізує потенційну диспозиційну сему „безгрішність” („чистота”); а в іменнику *ангели* сема „постійна присутність” з неосновної переходить у розряд основних.

Отже, проведений вище аналіз дає змогу зробити такі висновки: перифрази в проповідях – важливий елемент семантичної, структурної та функціональної їх організації. Описові звороти характеризуються тематичним багатством, що зумовлюється неоднорідністю слів-ідентифікаторів, мають різну спеціалізацію, продуктивні моделі поєднання компонентів, перебувають у синонімічних та антонімічних відношеннях, виступають у ролі стилістичних фігур і їх елементів.

Література

1. Аксамітаў А.С. Беларуская фразеологія / А.С. Аксамітаў. – Мінск : Вышэйшая школа, 1978. – 223 с.
2. Базарская Н.И. Перифрастическое значение как вид фразеологического значения / Н.И. Базарская // Семантика слова и синтаксической конструкции : межвуз. сб. научн. трудов. – Воронеж, 1987. – С. 130-135.
3. Григорьев В.П. К проблеме перифразы / В.П. Григорьев // Сб. докладов и сообщений лингвистического общества. IV. – Калинин, 1974. – С. 158-174; Іларіон, митрополит. Навчаймо дітей своїх української мови! Проповіді / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1961. – 57 с.
4. Коломієць М.П. Короткий словник перифраз / М.П. Коломієць, Є.С. Регушевський. – К., 1985. – 170 с.
5. Копыленко М.М. Очерки по общей фразеологии / М.М. Копыленко, З.Д. Попова. – Воронеж, 1978. – 120 с.

6. Малажай Г.И. Сучасная беларуская мова. Перыфраза / Г.И. Малахай ; под рэд. Ф.М.Янкоўскага. – Мінськ : Вышэйшая школа, 1980. – 95 с.
7. Милехина В.И. Перифразы в отношении к фразеологии / В.И. Милехина, З.Д. Попова // Проблемы фразеологии. – Тула, 1981. – С. 64-72.
8. Наконечна Г. Українська богословська термінологія: характеристика системи / Галина Наконечна // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції (Київ, 5-6 жовтня 2000 р.). – Львів. – 2000. – С. 79-92.
9. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник / О.Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1993. – 248 с.
10. Попова З.Д. Лексическая система языка : [учебн. пособие] /. З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж, 1984. – 148 с.
11. Прокудина Т.А. О понятии перифразы в русском языке / Т.А. Прокудина // Образование и функционирование фразеологических единиц ; отв. ред. Ю.А.Гвоздарёв. – Ростов-на-Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1981. – С.35-38.
12. Синельникова Л.Н. К вопросу о сущности перифразы как функционально-стилистической единицы / Л.Н. Синельникова // Вопросы грамматического строя современного русского языка. – М., 1972. – С. 80-87.
13. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания / Ю.С. Степанов. – М., 1975. – 152 с.
14. Теодор о.Форостій, протопресвітер. Недільні проповіді з додатком Різдва і Богоявлення / Протопресвітер Теодор о.Форостій. – С.Бавнд Брук-Київ, 1992. – 200 с.
15. Філарет, Патріарх. Проповіді: у 2-х т. / Патріарх Філарет.– Т. 1. – К., 1999. – 535 с.
16. Юрченко О.С. Фразеологічні перифрази української літературної мови : [учбовий посібник] / О.С. Юрченко. – Ч.1. – Харків. – 1983. – 120 с.